

Paulina Luiza Wiza

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
paulina.wiza@up.poznan.pl
 <https://orcid.org/0000-0003-2355-9811>

Znaczenie konkurencyjności produkcji mleka w ujęciu regionalnym na przykładzie wielkopolskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka

Zarys treści: Znaczenie konkurencyjności w wymiarze regionalnym nasiliło się szczególnie w okresie członkostwa Polski w Unii Europejskiej, co znajduje odbicie także w badaniach naukowych. Celem artykułu jest przeprowadzenie dyskusji na temat wybranych zagadnień teorii i metodologii regionalnych badań dotyczących konkurencyjności oraz ocena konkurencyjności gospodarstw mlecznych w Polsce w ujęciu regionalnym ze szczególnym uwzględnieniem wielkopolskich gospodarstw rolnych. Oceny konkurencyjności gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka dokonano w zakresie czasowym od 2002 do 2018 r. w oparciu o dane GUS oraz na podstawie danych zebranych przez Polską Federację Hodowców Bydła i Producentów Mleka. Badania miały na celu określenie pozycji konkurencyjnej wielkopolskich gospodarstw mlecznych pod względem produkcji mleka na tle Polski.

Słowa kluczowe: konkurencyjność, produkcja mleka, gospodarstwa mleczne, region Wielkopolska

Wprowadzenie

W warunkach integracji i globalizacji gospodarczej nieodłącznym elementem funkcjonowania podmiotów gospodarczych stało się konkurowanie z innymi podmiotami, ukierunkowane na osiągnięcie korzyści z tytułu działania zarówno na rynku krajowym, jak i międzynarodowym. Dla polskiego przemysłu spożywczego okres intensywnego rozwoju rozpoczął się od 1990 r. Mimo niższych wskaźników wzrostu w tym sektorze niż w całym przetwórstwie przemysłowym (m.in. produkcji, inwestycji), rozwój, ekspansja i konkurencyjność przemysłu spożywczego

zwiększyły się. Dynamiczny wzrost eksportu, poprawa salda obrotów i pozostałych analizowanych wskaźników zewnętrznej konkurencyjności przemysłu spożywczego wskazują na umacnianie się pozycji krajowych producentów na rynku międzynarodowym. Zjawisko to pozytywnie oddziaływało na kondycję ekonomiczną tego sektora i perspektywy jego rozwoju (Szczepaniak 2014). Przemysł mleczarski jest jedną z ważniejszych branż przemysłu spożywczego w Polsce. Po szesnastu latach członkostwa w UE polski przemysł mleczarski wyróżnia się na tle innych państw unijnych pod względem rozwoju popytu wewnętrznego na produkty mleczarskie – w 2018 r. spożycie mleka i jego przetworów w Polsce wyniosło 224 l w przeliczeniu na 1 mieszkańca, co oznacza wzrost o 12% w porównaniu do 2005 r. (Szajner 2019). Z punktu widzenia konkurencyjności międzynarodowej atutem polskiego rynku mleka jest relatywnie niska cena surowca (wg danych GUS w roku 2019 średnia cena mleka w skupie wynosiła około 134 zł/hl), co stymuluje eksport mleka i jego przetworów (Śmigielska 2019). Jednym z województw, gdzie produkcja mleka odgrywa kluczową rolę dla ekonomicznej, środowiskowej i społecznej sytuacji gospodarstw rolnych i tym samym istotnie wpływa na rozwój branży mleczarskiej w całym kraju, jest województwo wielkopolskie. Według danych GUS w 2019 r. w województwie wielkopolskim wyprodukowano ponad 1964 mln l mleka, co oznacza, że województwo to pod względem produkcji mleka w Polsce zajmuje czwarte miejsce po województwach warmińsko-mazurskim, kujawsko-pomorskim oraz mazowieckim (GUS 2019). Województwo wielkopolskie na tle reszty kraju wyróżnia wiele czynników związanych z produkcją i przetwórstwem mleka, wśród których należy wymienić przede wszystkim: najniższą pracochłonność i ziemiochłonność, najwyższy poziom technicznego uzbrojenia pracy, stopy inwestowania, produktywności ziemi, pracy i majątku oraz najwyższy poziom intensywności produkcji (najwyższa przeciętna wielkość stada i wydajność mleczna krów) (Domańska 2013). W województwie wielkopolskim silnie rozwinięty jest przemysł mleczarski – na jego terenie funkcjonuje aż 15 podmiotów przetwórstwa mleka. Znaczenie produkcji i przetwórstwa mleka w województwie wielkopolskim jest na tyle istotne, że zdecydowano się w ramach artykułu poddać analizie to zagadnienie w ujęciu terytorialnym.

Znaczenie konkurencyjności sektora rolno-spożywczego jest szeroko opisywane w literaturze ekonomiczno-rolniczej, w której w szczególności wskazywane są aspekty konkurencyjności rolnictwa (Nosecka i in. 2011, Kopiński, Krasowicz 2013). W literaturze przedmiotu brakuje badań w zakresie uwarunkowań konkurencyjności rolnictwa w ujęciu regionalnym, co stanowi istotny problem w aspekcie analiz dotyczących regionalnego rozdrobnienia i zróżnicowania rolnictwa w Polsce (Kruk 2010). Próby spojrzenia na uwarunkowania konkurencyjności nabierają szczególnego znaczenia w odniesieniu do obszarów problemowych, takich jak województwo wielkopolskie. Tereny takie wpływają bowiem znacząco na ogólną konkurencyjność polskiego rolnictwa (Kopiński, Krasowicz 2013).

Województwo wielkopolskie położone jest w środkowo-zachodniej Polsce. Obejmuje ono obszar ponad 29 tys. km², na którym zamieszkuje 3,5 mln ludności (GUS 2019). Wielkopolska jest regionem o dużym znaczeniu rolnictwa, mającym korzystne warunki przyrodnicze, o czym świadczy wskaźnik waloryzacji rolniczej

przestrzeni produkcyjnej wynoszący 64,8 pkt (Polska 66,6 pkt) (tab. 1). Średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa rolnego w województwie wielkopolskim w 2018 r. wyniosła 13,96 ha (w kraju 10,29 ha), przy czym w gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha – 14,01 ha (w kraju 10,46 ha), a w gospodarstwach do 1 ha użytków rolnych – 0,58 ha (w kraju 0,70 ha) (tab. 1). Zużycie nawozów mineralnych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w województwie wielkopolskim w 2018 r. wyniosło 170,4 kg, co lokowało je na 4 miejscu w kraju, po województwach: opolskim (202,8 kg), kujawsko-pomorskim (190,5 kg) i dolnośląskim (174,5 kg). Największe było zużycie nawozów azotowych, tj. 99,1 kg na 1 ha użytków rolnych (w kraju 80,4 kg) (tab. 1). Z punktu widzenia planowania strategicznego do czynników decydujących o wykorzystaniu potencjału produkcyjnego i konkurencyjności rolnictwa województwa wielkopolskiego, z uwagi na jego rolniczo-przemysłowy charakter, należą poza warunkami przyrodniczymi: struktura agrarna, zasoby siły roboczej i pociągowej, poziom agrotechniki, infrastruktura techniczna gospodarstw oraz warunki ekonomiczne i organizacyjne gospodarstw, a także tradycje i poziom kultury rolnej (Olszewska 2015). Województwo wielkopolskie charakteryzuje się stosunkowo małą ilością użytków zielonych, jednak bardzo wysoką kulturą rolną na tle kraju. W województwie krowy utrzymywane są w systemie oborowym, zaś ich żywienie opiera się głównie na kiszonkach z kukurydzy oraz sianokiszonkach. Obserwowane jest duże zróżnicowanie wielkości stad. Występują gospodarstwa posiadające 20 krów, ale także takie, które utrzymują 200–500 krów mlecznych (Litwińczuk, Grodzki 2014, Bórawski, Kowalska 2017). Powyższe czynniki charakteryzujące uwarunkowania konkurencyjne wielkopolskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka określają w znacznym stopniu możliwości inwestycyjne, pozyskanie i wykorzystanie środków pomocowych oraz funduszy strukturalnych, tym samym decydując o konkurencyjności rolnictwa, sektora żywnościowego i rozwoju obszarów wiejskich (Kopiński, Krasowicz 2013).

Tabela 1. Charakterystyka rolnictwa wielkopolskiego na tle kraju w 2018 r.

Wyszczególnienie	Województwo wielkopolskie	Polska
Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (wrpp) wg IUNG [pkt]	64,8	66,6
Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]	1737,6	14669,0
Udział użytków rolnych w powierzchni gospodarstwach rolnych [%]	92,5	88,6
Bydło na 100 ha użytków rolnych [szt.]	59,0	42,3
w tym gospodarstwa indywidualne	60,5	43,6
Udział krów w pogłowie bydła [%]	27,2	39,2
w tym gospodarstwa indywidualne	26,1	39,1
Zużycie nawozów mineralnych lub chemicznych (łącznie z wieloskładnikowymi) w przeliczeniu na czysty składnik d na 1 ha użytków rolnych [kg]:	170,4	141,6
Zużycie nawozów azotowych [kg na 1 ha użytków rolnych]	99,1	80,4
Średnia powierzchnia gospodarstwa pow. 1 ha [ha UR]	14,01	10,46

Źródło: opracowanie własne na podstawie PSR (2010), Rolnictwo... (2018).

Dyskusja nad istotą konkurencyjności rozpoczęła się w latach 70. XX w. i początkowo odnosiła się do gospodarki narodowej (Łukiewska 2019). Rozwój badań nad konkurencyjnością kształtowały zmiany zachodzące w gospodarce światowej. Postępujące procesy liberalizacji handlu, integracji, internacjonalizacji i globalizacji gospodarek oraz dynamiczny rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych przyczyniły się do powiększenia skali i intensywności konkurencji, co spowodowało, że problematyka konkurencyjności nabierała coraz większego znaczenia dla poszczególnych podmiotów, branż czy gospodarek krajów. W efekcie konkurencyjność szybko stała się jednym z zagadnień badawczych w naukach ekonomicznych (Pujer, Kraszewska 2017, Łukiewska 2019, Skawińska 2002). Pomimo naukowego poszerzenia i pogłębienia badań nad konkurencyjnością wciąż brakuje konsensusu w kwestii definiowania tego zjawiska. W literaturze przedmiotu występuje szereg definicji konkurencyjności, a złożoność i wielowymiarowość analizowanych zjawisk gospodarczych (zwłaszcza w agrobiznesie) sprawia, że definicji i podejść w ocenie konkurencyjności jest wiele. Wynika to przede wszystkim z wyprowadzania tego pojęcia z różnych teorii ekonomicznych – głównie z teorii wzrostu gospodarczego, handlu zagranicznego, mikroekonomii, teorii lokalizacji i zarządzania oraz rozpatrywania konkurencyjności przy zróżnicowanym poziomie agregacji (Misala 2011, Kowalski, Wigier 2014). Sposób definiowania i interpretowania konkurencyjności zależy od tego, czy bada się sytuację całej gospodarki narodowej, poszczególnych przedsiębiorstw, sektorów czy też regionów gospodarczych. W zależności od przyjętego poziomu analizy rozróżnia się trzy podstawowe kategorie konkurencyjności:

- mikrokonkurencyjność – obejmująca przedsiębiorstwa (Pabian 1994);
- mezo konkurencyjność – związana z sektorem, branżą, gałęzią lub regionem (Łukiewska 2019);
- makrokonkurencyjność – dotycząca gospodarki narodowej (Hunt, Morgan 1996, Daszkiewicz 2008, Kulisa 2010).

Obecnie konkurowanie odbywa się poprzez budowanie lub osiąganie przewagi konkurencyjnej, stanowiącej kluczowe źródło uzyskiwania lepszych wyników na tle podmiotów konkurencyjnych. Dotyczy to również gospodarstw rolnych, w tym gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka, które są podstawowymi podmiotami sektora rolnego. O trwałości gospodarstw rolnych w dłuższej perspektywie decyduje ich zdolność do konkurowania z innymi analogicznymi podmiotami na rynku lokalnym, krajowym lub unijnym (Józwiak 2014b). Konkurencyjność gospodarstwa rolnego można określić jako jego atrybut, wynikający z wewnętrznej charakterystyki tych podmiotów oraz umiejętności przystosowania się do zmian zachodzących w otoczeniu, który pozwala im na skuteczniejsze osiągnięcie celów w stosunku do innych producentów rolnych (Nowak 2017). Pozycja konkurencyjna definiowana jest jako miara osiągnięcia przewagi konkurencyjnej rozumiana jako osiągnięty przez przedsiębiorstwo wynik konkurowania w danym sektorze na tle wyników uzyskiwanych przez konkurentów (Józwiak 2014a, Ziętara 2014b).

Konkurencyjność jest pojęciem wieloaspektowym, uwzględniającym wiele cech przedsiębiorstw oraz gospodarstw jako wypadkowa wielu czynników

(Ziętara 2014a). Konsekwencją złożoności i wieloaspektowości pojęcia konkurencyjności jest różnorodność zakresu badań nad zjawiskiem konkurencyjności rolnictwa (Nowak 2017). Zdaniem Strojnego (2002) konkurencyjność można oceniać, porównując uzyskiwane przez uczestników danej grupy efekty ekonomiczne do jakiegoś odniesienia. Latruffe (2010) natomiast wyodrębnił dwie kategorie miar konkurencyjności rolnictwa: pierwsza to miary dotyczące zarządzania strategicznego (np. koszty produkcji, rentowność, produktywność), druga zaś to miary konkurencyjności w zakresie handlu. Ocena konkurencyjności gospodarstwa rolnego zazwyczaj jest badana w uproszczony sposób poprzez porównanie uzyskanych przez nie wyników ekonomicznych w określonych warunkach zewnętrznych do wybranej grupy producentów rolnych. Biorąc pod uwagę łańcuch przyczynowości wraz ze sprzężeniem zwrotnym w postaci długookresowego oddziaływania pozycji konkurencyjnej na przyszły potencjał konkurencyjny, takie uproszczenie można uznać za uzasadnione (Józwiak 2014a). W krajach Unii Europejskiej obserwowane jest zjawisko wewnątrznie zróżnicowanego rolnictwa, które przejawia się różnym potencjałem produkcyjnym, a także różnymi kierunkami produkcji gospodarstw rolnych, co może uzasadnić fakt podejmowania badań nad konkurencyjnością w odniesieniu do wybranych, bardziej jednorodnych grup podmiotów. Jest to tym bardziej słuszne, że specjalizacja produkcji może być jednym ze sposobów osiągania przewagi konkurencyjnej względem podmiotów o zróżnicowanej strukturze produkcji. Specjalizacja produkcji rolniczej wiąże się z ograniczaniem jej asortymentowej różnorodności lub też zwiększaniem produkcji wybranego artykułu, któremu towarzyszy utrzymanie wielkości wytwarzania pozostałych artykułów na dotychczasowym poziomie. Natomiast za podstawową przesłankę specjalizacji produkcji rolnej uznaje się dążenie do lepszego wykorzystania potencjału produkcyjnego określonego przez zasoby ziemi, pracy i kapitału (Czyżewski, Smędzik-Ambroży 2013, Nowak 2018).

Mleko produkowane w gospodarstwach rolnych i używane jako surowiec w procesie przetwórczym jest jednym z najbardziej rozwiniętych i ważniejszych przedmiotów handlu gospodarki żywnościowej. Chów bydła mlecznego, przetwórstwo mleka oraz handel artykułami mleczarskimi zajmują istotne miejsce w gospodarce żywnościowej wielu krajów świata, w tym Polski. Wynika to ze znaczenia produkcji mleka dla dochodów producentów rolnych (a także wszystkich elementów wykraczających poza wyłącznie sprzedaż mleka, takich jak np. utrzymanie łąk i pastwisk na rzecz produkcji pasz objętościowych, wykorzystanie obornika w nawożeniu organicznym) i roli produktów mleczarskich w żywieniu ludności. Mleczarstwo uznaje się za dynamicznie zmieniający się obszar działalności gospodarczej, podlegający nieustannemu procesowi przemian (Parzonko 2013, Smigła 2015). Sektor mleczarski, w połączeniu z produkcją mleka na poziomie gospodarstw rolnych, tworzy jeden z podstawowych działów krajowego oraz unijnego sektora rolno-spożywczego. W Polsce mleko należy do najważniejszych produktów rolniczych – ma najwyższy udział w towarowej produkcji rolnej.

Produkcja mleka należy do kluczowych gałęzi gospodarki rolnej w naszym kraju. Polscy rolnicy wytwarzają ponad 8% europejskiej produkcji mleka. Rynek

mleka i przetworów mlecznych jest dynamicznie rozwijającą się gałęzią polskiego rolnictwa. Stale dokonująca się koncentracja produkcji i przetwórstwa sprawia, że sektor mleczarski staje się coraz bardziej wyspecjalizowany. Jednocześnie niezwykle istotną kwestią jest wrażliwość sektora mleczarskiego na zmieniające się uwarunkowania rynkowe (Ignatiuk 2013).

Produkcja mleka staje się coraz bardziej wymagająca i kosztowna. Wynika to: ze zmieniających się warunków klimatycznych, z wymagań rolno-środowiskowych w zakresie zrównoważonej produkcji rolniczej, niestabilności rynków finansowych, wzrostu kosztów produkcji rolnej i rosnących wymagań konsumentów, którzy oczekują produktów coraz bardziej zróżnicowanych i lepszych jakościowo. Rynek mleka i jego przetworów w UE jest najbardziej wspierany i regulowany spośród wszystkich gałęzi produkcji branży rolno-spożywczej. System kwot mlecznych (indywidualnych liczb kwot referencyjnych dla poszczególnych krajów UE) został wprowadzony w 1984 r. w celu ograniczenia rosnącej produkcji mleka. Limitowanie produkcji mleka miało zapewnić: określony poziom produkcji mleka w poszczególnych państwach, stabilizację cen mleka i jego przetworów, przyspieszenie poziomu koncentracji produkcji, stabilizację dochodów gospodarstw produkujących mleko oraz zahamować wzrost wydatków z budżetu rolnego UE na interwencję rynkową. Każdy kraj członkowski UE może wyprodukować i wprowadzić na rynek określoną w „kwocie narodowej” ilość mleka i przetworów mlecznych. Nadprodukcja i przekroczenie limitu sprzedaży mleka przez uprawnionych producentów pociąga za sobą naliczanie kar, które należy wpłacać do kasy UE (Ignatiuk 2013). Istotą wprowadzenia kwot mlecznych była stabilizacja ilości wyprodukowanego mleka przez kraje Unii Europejskiej oraz zapobieganie spadkowi cen, co skutkowało ograniczeniem podaży mleka. Zadaniem gospodarstw było dostosowanie rozmiarów produkcji mleka do przydzielonej im kwoty (Gornowicz 2003, Bórawski, Kowalska 2017). 1 kwietnia 2015 r. zniesiono kwoty mleczne, co przyczyniło się do spadku cen mleka, zaś ponad 70 tys. polskich gospodarstw mlecznych musiało zapłacić karę za nadprodukcję mleka, która wynosiła około 800 mln zł. Zdaniem polskich rolników opłacalność produkcji mleka będzie spadać. W związku z wystąpieniem suszy na terenie całego kraju w 2015 r. zaobserwowano zmniejszenie produkcji zbóż i kukurydzy, co skutkowało brakiem pasz w wielu gospodarstwach. Konsekwencją powyższych zjawisk był spadek pogłowia krów mlecznych. Istotnym problemem polskich gospodarstw mlecznych jest rozdrobnienie produkcji (Parzonko 2013, Bórawski, Kowalska 2017). Proces koncentracji chowu krów stanowi jeden z kluczowych czynników oddziałujących na obniżenie jednostkowego kosztu produkcji, a także ma wpływ na wzrost opłacalności i konkurencyjności produkcji mleka (Komorowska 2006). Po zniesieniu kwot mlecznych szansa na rozwój polskiego sektora mleczarskiego poszukuje się w zwiększeniu podaży przy wykorzystaniu potencjału gospodarstw mlecznych i branży przetwórczej oraz ekspansji eksportu. Biorąc pod uwagę prognozy wzrostu popytu na mleko i jego przetwory na rynku światowym, można oczekiwać dalszego rozwoju sprzedaży zagranicznej, przede wszystkim do krajów Azji i Afryki. Innym pozytywnym efektem zniesienia kwot mlecznych może być poprawa wyników gospodarowania. Podobnie jak w przypadku całej UE procesy

koncentracji i konsolidacji sektora przyczynią się do poprawy wyników ekonomicznych i wzrostu wydajności mlecznej krów, poprawiając pozycję konkurencyjną polskiej branży mleczarskiej. W zakresie przesunięć regionalnych produkcja zwiększy się w częściach Polski centralnej i północno-wschodniej (województwa: podlaskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie, kujawsko-pomorskie i wielkopolskie), które już dzisiaj odpowiadają za 2/3 produkcji mleka w Polsce, a które mają najkorzystniejsze w kraju warunki klimatyczne dla produkcji mleka. Proces ten będzie zatem oznaczał kontynuację dotychczasowych trendów związanych ze wzrostem skali chowu i specjalizacją zarówno na poziomie gospodarstw rolnych, jak i zakładów mleczarskich (Bórawski, Kowalska 2017).

Celem artykułu jest przeprowadzenie dyskusji na temat wybranych zagadnień teorii i metodologii regionalnych badań dotyczących konkurencyjności oraz ocena konkurencyjności gospodarstw mlecznych w Polsce w ujęciu regionalnym ze szczególnym uwzględnieniem wielkopolskich gospodarstw rolnych.

Metody i materiały

Materiał do badań obejmował przede wszystkim dane dostępne w Głównym Urzędzie Statystycznym w zakresie czasowym od 2002 do 2018 r., które posłużyły do dokonania analiz z zakresu obecnej sytuacji polskiego sektora mleczarskiego. Publikowane badania prowadzone przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie, Polską Federację Hodowców Bydła i Producentów Mleka oraz wyniki Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 i 2010 r. z zakresu konkurencyjności gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka umożliwiły dokonanie oceny stopnia konkurencyjności wielkopolskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w latach 2002–2018. Przy prezentacji wyników badań zastosowano metodę opisową wraz z załączeniem tabel oraz rysunków.

Wyniki badań i dyskusja

Sytuacja na rynku mleka w Polsce w 2019 r.

Przestrzeń jest miejscem m.in. lokalizacji działalności gospodarczej i zakładów, tworząc przestrzeń ekonomiczno-społeczną, warunkuje ona procesy gospodarowania w oparciu o zasoby naturalne, zasoby ludzkie i zasady racjonalności i optymalności oraz ładu przestrzennego w warunkach konkurencyjnej gospodarki rynkowej (Siekierski 2008). Z tego względu wybór odpowiedniego miejsca prowadzenia działalności jest jedną z ważniejszych decyzji gospodarczych podejmowanych przez przedsiębiorców. Jest to taka lokalizacja, która ma odpowiednie cechy przesądzające o jej atrakcyjności z punktu widzenia prowadzonej działalności. Jednocześnie jest najlepsza spośród innych, alternatywnych lokalizacji (Grzybowska 2009a). Szczególnego znaczenia nabiera to w przypadku przemysłu

spożywczego, w tym branży mleczarskiej. Ze względu na bazę surowcową, lokalizacja przemysłu spożywczego w Polsce jest zróżnicowana przestrzennie. Dla niektórych województw jest bardzo ważnym czy też kluczowym działem gospodarki, dla innych jego znaczenie jest niewielkie (Grzybowska 2009b). Pierwszym okresem, od którego można rozpatrywać problem lokalizacji produkcji w formie usystematyzowanej teorii, jest pierwsza połowa XIX w., kiedy Johan Heinrich von Thünen opracował model wskazujący, że rolnictwo względem centralnego ośrodka, jakim jest miasto, tworzy koncentryczne kręgi (pierścienie) różniące się sposobem użytkowania ziemi (kierunkami produkcji rolniczej). W modelu, który sformułował Thünen, zasadnicze znaczenie dla wyboru najkorzystniejszego rodzaju i miejsca uprawy ma rynek zbytu, a właściwie odległość od niego, a zatem koszty transportu. Aktualnie oprócz modelu Thüнена funkcjonują modele przestrzennego użytkowania ziemi, w których przyjmuje się, że produkcja rolnicza na danym terenie uzależniona jest nie tylko od uwarunkowań zewnętrznych (odległość od rynku zbytu, kosztów transportu, cen produktów rolniczych, interwencji państwa), ale również od uwarunkowań wewnętrznych danego gospodarstwa rolniczego. Do najważniejszych z nich można zaliczyć: rodzaj dotychczas realizowanej produkcji i jej wielkość, zasoby siły roboczej w gospodarstwie rolniczym, wyposażenie w maszyny, urządzenia i budynki, zasoby UR i ich jakość, rozłóg gospodarstwa. Analizując czynniki zewnętrzne i wewnętrzne można określić optymalny, pod danym kątem (np.: maksymalizacja dochodu z gospodarstwa rolniczego lub dochodu rodziny rolniczej), sposób zagospodarowania ziemi (Śmigła 2015).

Produkcja mleka w gospodarstwach rolniczych ma swoją specyfikę. Rozpatrując produkcję mleka w ujęciu ekonomiczno-organizacyjnym, do najważniejszych cech produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych (na tle innych działalności rolniczych) można zaliczyć:

- wysoką pracochłonność i kapitałochłonność produkcji mleka w stosunku do innych działalności rolniczych; rolnik w ciągu dnia musi zaplanować dwukrotny dój krów, co wiąże go z gospodarstwem, utrudniając wygospodarowanie dni wolnych od pracy; to zniechęca, szczególnie młodych rolników, do tego typu działalności; postęp techniczny umożliwia zastępowanie pracy ludzkiej (m.in.: roboty do dojenia krów, usuwania odchodów lub żywienia zwierząt), lecz rozwiązania te są kapitałochłonne, co przy określonych uwarunkowaniach rynkowych (cena mleka i koszty jego wyprodukowania), niewielkich rozmiarach dotychczas realizowanej produkcji oraz dostępności kapitału podważa celowość (czasami wręcz uniemożliwiając) tego typu działania (Parzonko 2014);
- powiązanie produkcji mleka z produkcją roślinną w gospodarstwie rolniczym;
- współpracę rolnika (producenta) z przetwórcą mleka (mleczarnią); realizacja sprzedaży bezpośredniej lub przetwórstwo w gospodarstwie mlecznym jest trudne, gdyż mleko ma krótki okres przydatności do spożycia i musi spełnić określone w przepisach sanitarno-weterynaryjnych wymagania jakościowe; wymienione cechy, jeżeli nie są rekompensowane ceną mleka, ewentualnie innymi subwencjami kierowanymi do rolników zajmujących się produkcją mleka, nie zachęcają do rozwijania tej działalności (Parzonko 2014).

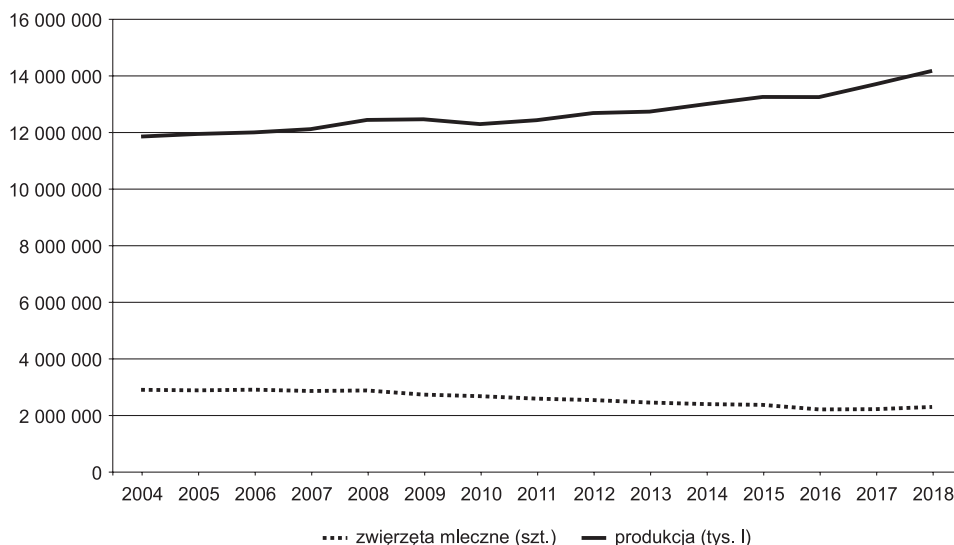
Produkcja mleka w Polsce jest jedną z ważniejszych gałęzi produkcji rolniczej. Ze względu na to, że baza surowcowa jest podstawą działalności branży w pierwszym etapie przeanalizowano liczbę krów w poszczególnych regionach w 2019 r. (tab. 2). Stwierdzono różnicę w pogłowiu krów pomiędzy poszczególnymi województwami. W województwach mazowieckim, podlaskim i wielkopolskim liczba krów była największa. W przypadku województwa wielkopolskiego w 2019 r. było to 270 tys. sztuk. Największą liczbę krów odnotowano w województwie mazowieckim – 501,5 tys. sztuk (tab. 2).

Rozpatrując zmiany pogłowia, produkcji i wydajności mlecznej krów w Polsce można zaobserwować, że od 2004 r. pogłowiu krów zmniejsza się, natomiast wydajność mleczna krów ciągle wzrasta. Głównym czynnikiem wzrostu mleczności krów w Polsce jest postęp biologiczny i technologiczny (Szajner 2019). W okresie 2004–2018 krajowa produkcja mleka wzrosła o 7%, a sprzedaż do przemysłu aż o 25% (ryc. 1).

Tabela 2. Pogłowiu krów mlecznych według województw w 2019 r.

Województwo	Krowy mleczne [szt.]
Dolnośląskie	24 806
Kujawsko-pomorskie	140 396
Lubelskie	122 999
Lubuskie	12 692
Łódzkie	181 070
Małopolskie	71 700
Mazowieckie	501 531
Opolskie	37 615
Podkarpackie	34 583
Podlaskie	429 023
Pomorskie	57 416
Śląskie	43 690
Świętokrzyskie	47 129
Warmińsko-mazurskie	167 818
Wielkopolskie	270 058
Zachodniopomorskie	21 935
Polska	2 164 461

Źródło: GUS 2019.

Ryc. 1. Zmiany pogłowia krów i produkcji mleka w Polsce w latach 2004–2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2018).

Tabela 3. Obsada krów mlecznych na 100 ha UR według województw w czerwcu 2019 r.

Województwo	Krów mlecznych na 100 ha UR [szt.]
Dolnośląskie	3,1
Kujawsko-pomorskie	14,4
Lubelskie	8,6
Lubuskie	3,3
Łódzkie	18,3
Małopolskie	13,7
Mazowieckie	25,1
Opolskie	7,7
Podkarpackie	6,5
Podlaskie	40,2
Pomorskie	7,3
Śląskie	11,7
Świętokrzyskie	10,0
Warmińsko-mazurskie	17,0
Wielkopolskie	15,6
Zachodniopomorskie	2,8
Polska	15,1

Źródło: obliczenia IERiGŻ-PIB na podstawie danych GUS.

W tabeli 3 przedstawiono terytorialne zróżnicowanie obsady krów mlecznych w 2019 r. W czerwcu 2019 r. przeciętna obsada krów użytkowanych mlecznie na 100 ha UR wyniosła 15,1 szt., wobec 15,3 szt. w analogicznym okresie 2018 r. Największa obsada krów na 100 ha UR występuje w województwach specjalizujących się w produkcji mleka: podlaskim (40,2 szt.), mazowieckim (25,1 szt.), łódzkim (18,3 szt.), warmińsko-mazurskim (17,0 szt.), wielkopolskim (15,6 szt.) oraz kujawsko-pomorskim (14,4 szt.). Dużą obsadę odnotowano także w województwie małopolskim (13,7 szt.), co jest wynikiem liczby krów utrzymywanych w małych gospodarstwach rodzinnych oraz relatywnie małej powierzchni użytków rolnych. Najmniejszą obsadą krów mlecznych na 100 ha UR (2,8–3,3 szt.) charakteryzują się województwa przy granicy z Niemcami, gdzie w strukturze gospodarstw rolnych znaczący udział mają gospodarstwa wielkotowarowe wyspecjalizowane w produkcji roślinnej (tab. 3).

W drugiej połowie 2019 r. ceny mleka utrzymywały trend wzrostowy, jednak w lutym 2020 r. trend uległ odwróceniu. Dopiero w lipcu ceny delikatnie wzrosły. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w lipcu 2020 r. średnia cena mleka w skupie wynosiła 130,69 zł/hl i była o 0,5% wyższa niż w czerwcu 2020 r. oraz o 0,4% wyższa niż w lipcu 2019 r. Średnia cena mleka w okresie od stycznia do lipca 2020 r. wynosiła 133,78 zł/hl i była o 1,4% niższa w porównaniu z tym samym okresem 2019 r. Zróżnicowanie cen netto skupu mleka jest bardzo wyraźne w województwach. W lipcu 2020 r. najniższą cenę otrzymywali producenci z województw: małopolskiego – 122,69 zł/hl, świętokrzyskiego – 122,76 zł/hl, łódzkiego – 123,45 zł/hl. Natomiast najwyższa cena mleka była w województwach: podlaskim – 135,94 zł/hl, lubuskim – 134,49 zł/hl oraz dolnośląskim – 132,44 zł/hl (Szajner 2019).

Ogólna charakterystyka gospodarstw rolnych oraz gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w województwie wielkopolskim w latach 2002–2018

Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2010 (PSR 2010), liczba gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim w czerwcu 2010 r. wynosiła

125,7 tys., a do roku 2018 zmniejszyła się o 1,2 tys. (tab. 4). W porównaniu z wynikami PSR 2002, w 2010 r. liczba gospodarstw rolnych zmniejszyła się o 76,4 tys., tj. o 37,8%. Rozpatrując zmianę liczby wielkopolskich gospodarstw w odniesieniu do grup obszarowych użytków rolnych, można zaobserwować zmniejszenie się liczby gospodarstw o wielkości do 20 ha, zaś zauważalna jest tendencja wzrostowa gospodarstw powyżej 20 ha. Pokrywa się to z tendencją stwierdzoną w skali Polski. W roku 2018 liczby gospodarstw rolnych od 20 ha do 49,99 ha oraz 50 ha i więcej w województwie wielkopolskim wynosiły odpowiednio 14 470 oraz 4187 (tab. 4). W ujęciu terytorialnym najczęściej gospodarstw rolnych odnotowano w powiatach: konińskim (9,8%), kaliskim (7,4%), kolskim (5,6%) i ostrowskim (5,5%), a najmniej w miastach na prawach powiatu: Lesznie (0,5%), Koninie (0,8%) i Kaliszu (1,1%) oraz w powiecie obornickim (1,1%) (GUS 2012).

Tabela 4. Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych w Polsce oraz województwie wielkopolskim w latach 2002, 2010, 2018

Lata	Gospodarstwa rolne ogółem według grup obszarowych użytków rolnych [w tys.]								
	ogółem	do 1 ha	1,01– 1,99 ha	2,00– 4,99 ha	5,00– 9,99 ha	10,0– 14,99 ha	15,00– 19,99 ha	20,00– 49,99 ha	50,00 i więcej
Polska									
2002	2 933 228	977 087	517 040	629 850	426 869	182 685	83 938	95 943	19 816
2010	1 509 148	24 876	300 590	489 772	346 321	151 517	72 019	97 029	27 024
2018	1 428 782	27 511	285 044	449 001	314 965	142 021	70 596	105 537	34 107
Województwo wielkopolskie									
2002	202 073	62 458	27 290	30 338	33 004	22 153	11 220	13 011	2 599
2010	125 692	3 011	18 164	28 348	30 171	19 331	9 737	13 381	3 549
2018	124 475	431	18 870	30 145	28 323	18 601	9 448	14 470	4 187

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (PSR 2002, 2010, Charakterystyka... 2012, Rocznik... 2019).

W oparciu o Powszechny Spis Rolny (PSR 2010) stwierdzono, że chów i hodowlę bydła prowadziło 45,3 tys. gospodarstw rolnych zlokalizowanych w województwie wielkopolskim (31,4% ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą). W porównaniu z wynikami PSR 2002 nastąpił duży spadek liczby tych gospodarstw (o 18,7 tys., tj. o 29,3%). Udział hodowców bydła zwiększał się wraz ze wzrostem wielkości stada. 1–2 szt. posiadało 16,9% gospodarstw rolnych, 3–9 szt. – 35,7%, a 10 szt. i więcej – 47,4% (w 2002 r. odpowiednio: 25,7%, 40,6% i 33,7%). Wśród gospodarstw najmniejszych, tj. o powierzchni do 1 ha UR włącznie, stanowiących 0,5% ogółu (w 2002 r. 1,7%), największy odsetek (52,3%) miał tylko 1 lub 2 szt. bydła (w 2002 r. 79,6%). W przypadku gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR największy odsetek stanowiły gospodarstwa posiadające 5–10 ha UR (28,0%; w 2002 r. 29,8%), w których przeważały stada liczące 3–9 szt. (52,9%) oraz gospodarstwa z grupy 10–15 ha UR (25,3%; w 2002 r. 25,0%), utrzymujące głównie stada powyżej 10 szt. (51,3%). Pogłowie bydła w gospodarstwach rolnych, wynoszące 844,3 tys. szt., w stosunku do 2002 r. zwiększyło się

o 123,6 tys. szt. (o 17,2%), a w gospodarstwach indywidualnych powyżej 1 ha UR wyniosło 723,5 tys. szt. i wzrosło o 104,8 tys. szt. (o 16,9%). Najwięcej bydła (17,8% pogłowia) znajdowało się w gospodarstwach dużych z grupy obszarowej 100 ha UR i więcej, niemal w całości w stadach liczących 10 szt. i więcej, a także w grupach obszarowych 10–15 ha UR (17,3%; w 2002 r. 20,7%) oraz 20–30 ha UR (17,2%; w 2002 r. 15,5%), gdzie produkcja również koncentrowała się w stadach liczących 10 szt. i więcej (odpowiednio w 81,4% i w 96,0%). Tylko w gospodarstwach z grup obszarowych 2–3 ha i 3–5 ha UR większość pogłowia utrzymywano w stadach 3–9 szt. (odpowiednio: w 46,9% i w 57,3% wobec 40,9% i 58,1% w 2002 r.). W 2010 r. w województwie wielkopolskim w gospodarstwach utrzymujących bydło obsada bydła na 100 ha UR wyniosła 47,2 szt. (w 2002 r. 39,6 szt.), a na 1 gospodarstwo rolne przypadało średnio 18,7 szt. (w 2002 r. 11,3 szt.). Wyniki spisu wykazały, że w 2010 r. w województwie wielkopolskim krowy miało 35,1 tys. gospodarstw rolnych, tj. 24,3% ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, w tym 34,7 tys. gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha UR (99,0% ogółu podmiotów utrzymujących krowy). W porównaniu z 2002 r. liczba takich gospodarstw zmniejszyła się, odpowiednio, o 22,2 tys. (o 38,7%) i o 21,4 tys. (o 38,2%). Najwięcej hodowców krów było w gospodarstwach z grupy obszarowej 5–10 ha UR (26,8%; w 2002 r. 29,9%) oraz 10–15 ha UR (25,9%; w 2002 r. 25,7%), przy czym najczęściej utrzymywano tylko 1–2 szt. tych zwierząt (71,1% i 47,8% ogółu gospodarstw z tych grup obszarowych). Najmniejsze zainteresowanie chowem i hodowlą krów notowano w gospodarstwach dużych powyżej 100 ha UR (1,3% wszystkich gospodarstw z tej grupy obszarowej), ale stada krów utrzymywane w tych gospodarstwach były większe i najczęściej (w 83,9% gospodarstw) liczyły 10 szt. i więcej (PSR 2002, 2010).

Natomiast liczba gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka zlokalizowanych w województwie wielkopolskim w roku 2018 będących pod kontrolą Polskiej Federacji Hodowców Bydła i Producentów Mleka w porównaniu do 2010 r. wzrosła o 1707 gospodarstw dając tym samym 19 732 gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka (tab. 5). W okresie od 2010 r. do 2018 r. zwiększyła się przeciętna roczna liczba krów w gospodarstwach o 227,5 tys. sztuk i w 2018 r. stanowiła około 29,5% ogólnej liczby krów (tab. 5), zaś przeciętny roczny udój mleka od 1 krowy w 2018 r. wyniósł 8040 kg, co wskazuje, że wraz ze wzrostem liczby krów w kontrolowanych gospodarstwach można zaobserwować tendencję wzrostową rocznego udoju od 1 krowy.

Tabela 5. Zmiany liczby gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w województwie wielkopolskim oraz zmiany mleczności krów w oborach pod kontrolą Polskiej Federacji Bydła i Producentów Mleka w latach 2010–2018

Wyszczególnienie	2010	2015	2016	2017	2018
Liczba gospodarstw	18 025	19 658	19 627	19 596	19 732
Przeciętna roczna liczba krów	113 365	132 525	131 823	136 836	140 772
Przeciętny roczny udój mleka od 1 krowy w kg	6656	7460	7592	7893	8040

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik... (2019).

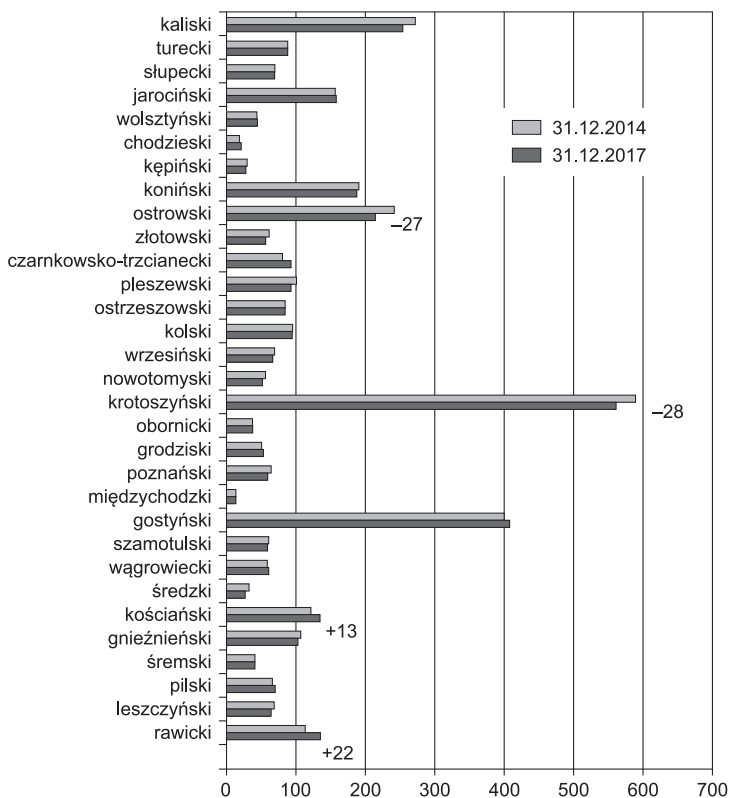
Zestawiając zebrane dane w oparciu o Powszechny Spis Rolny z 2002 r. oraz 2018 r. z danymi Polskiej Federacji Bydła i Producentów Mleka w latach 2010–2018, można stwierdzić, że ze 124 477 wielkopolskich gospodarstw rolnych w roku 2018 (tab. 4) 19 732 gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka w województwie wielkopolskim funkcjonują pod kontrolą Polskiej Federacji Bydła i Producentów Mleka (tab. 5).

Konkurencyjność wielkopolskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej przyczyniło się do wprowadzenia mechanizmu funkcjonującego we wszystkich państwach Wspólnoty, w ramach którego na rynku mleka zastosowano instrumenty polityki handlowej polegające m.in. na zagospodarowywaniu nadwyżek i limitowaniu produkcji tego surowca.

Od 2004 r. w Polsce produkcja ograniczona została przez mechanizm kwotowania mleka surowego, którego głównym celem było zachowanie równowagi na rynku pomiędzy popytem a podażą, przez co dostawcy mleka mogli mieć zapewniony zbyt na wyprodukowany surowiec oraz możliwość uzyskania korzystnej ceny. System kwotowania mleka przyczynił się do intensywnego rozwoju produkcji na potrzeby przemysłu mleczarskiego, w dodatku producentom mleka zostały postawione kryteria w zakresie: standardów pozyskiwania mleka, dobrostanu zwierząt oraz uczestnictwa w mechanizmie kwotowania produkcji bez gwarancji ochrony przed nagłym spadkiem ceny za surowiec. Wymagania te spowodowały nasilenie zjawiska koncentracji i specjalizacji produkcji mleka, które obserwujemy również obecnie. Właściciele krów, prowadzący produkcję mleka w niewielkiej skali, rezygnowali z zawartych wcześniej umów kupna sprzedaży kwot indywidualnych (KI) w celu ich odsprzedaży na rzecz dużych, wyspecjalizowanych gospodarstw, odchodząc tym samym od produkcji mleka. Podobną tendencję można zaobserwować na obszarze województwa wielkopolskiego (ryc. 2).

W 18 powiatach województwa wielkopolskiego (stanowiących aż 58% powiatów województwa wielkopolskiego ogółem) zaobserwowano tendencję spadkową w liczbie gospodarstw specjalizujących się w chowie i hodowli krów mlecznych. Widoczny spadek tych gospodarstw miał miejsce w powiatach krotoszyńskim i ostrowskim, gdzie od 2014 r. ich liczba zmniejszyła się odpowiednio o 28 i 27. Tendencję wzrostową liczby gospodarstw rolnych, utrzymujących krowy mleczne, zaobserwowano jedynie w 11 powiatach województwa wielkopolskiego. Największy wzrost miał miejsce w powiatach rawickim i kościańskim. Przybyło tu odpowiednio 22 i 13 gospodarstw zajmujących się produkcją mleka. Sprostanie zagranicznej konkurencji wymagało zmodernizowania zarówno gospodarstw mlecznych, jak i zakładów przetwórczych i skupowych. Liczba podmiotów przemysłu mleczarskiego systematycznie maleje. Zakłady, które nie podołały wymogom, musiały zostać zamknięte, z kolei inne połączyły się lub zostały przejęte przez większe (często przez kapitał zachodni), z ugruntowaną pozycją rynkową. Po zniknięciu małych regionalnych mleczarni duże podmioty stosują

Ryc. 2. Liczba gospodarstw rolnych utrzymujących krowy mleczne będących w latach 2014 i 2017 pod kontrolą PFHBiPM w województwie wielkopolskim z podziałem na powiaty (w szt.)

Źródło: Polska Federacja... (2017).

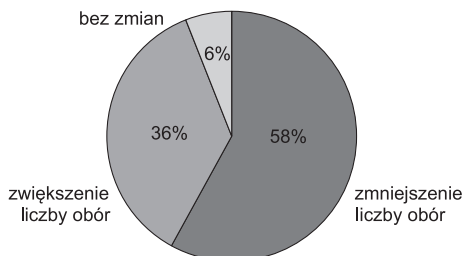
swoje systemy cen skupu mleka, które premiuje znaczne dostawy surowca. Przy rosnących kosztach produkcji i znacznie niższej cenie skupu mleka właściciel małego stada może rozważyć jedno z rozwiązań: zwiększenie skali produkcji; udział w grupie producentów, negocjujących warunki umów zbiorczych na dostawy mleka; likwidację stada krów i przebranzowienie się (np. hodowla bydła mięsnego).

W kwietniu 2015 r. zniesiono kwoty mleczne. W okresie dziesięciu lat funkcjonowania systemu kwot mlecznych w Polsce liczbę dostawców mleka do podmiotów skupowych zredukowano z około 350 tys. do blisko 155 tys., a więc z produkcji mleka zrezygnowało około 55% gospodarstw. Zgodnie z obserwowaną krajową tendencją również w większości powiatów województwa wielkopolskiego widoczne jest zmniejszenie liczby obór. W latach 2014–2017 nastąpiło to w 58% powiatów na obszarze województwa wielkopolskiego (ryc. 3).

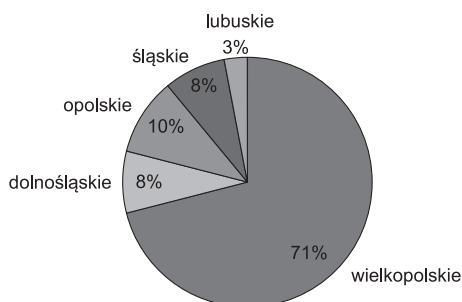
Udział krów mlecznych poddawanych ocenie pod kątem użyteczności mlecznej przekraczający w znacznym stopniu średni udział krajowy występuje aż w 6 województwach: zachodniopomorskim i dolnośląskim (gdzie udział ten przekraczał

60% utrzymywanych krów) oraz: pomorskim, lubuskim, wielkopolskim i opolskim (gdzie udział krów mlecznych poddawanych ocenie mięsili się w przedziale 50–60%). Celem kontroli użytkowości mlecznej jest oszacowanie dobowej wydajności mlecznej krów oraz jej składników za pomocą metody Delorenzo i Wigansa (ICAR). Region Oceny Poznań obejmuje 212 133 gospodarstwa rolne specjalizujące się w produkcji mleka z 5 województw: dolnośląskiego, lubuskiego, opolskiego, śląskiego oraz wielkopolskiego. Najliczniejszą grupę stanowią gospodarstwa z Wielkopolski (ponad 70%). Natomiast najmniej gospodarstw utrzymujących krowy mleczne w RO Poznań znajduje się w województwie lubuskim (ryc. 4).

Istotne znaczenie dla konkurencyjności gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji mleka w województwie wielkopolskim ma również ich koncentracja w obrębie regionu, a także rozmieszczenie przestrzenne przedsiębiorstw mleczarskich. Zmiany zachodzące w latach 2002–2018 związane ze zmniejszeniem się liczby gospodarstw specjalizujących się w utrzymywaniu krów mlecznych zarówno w Polsce, jak i w województwie wielkopolskim uwarunkowane jest lokalizacją przedsiębiorstw mleczarskich. Przedsiębiorstwa te prowadzą z jednej strony działalność szkoleniową i doradczą dla rolników, a z drugiej strony działalność egzekwującą zachowanie parametrów jakościowych skupowanego mleka, co obserwowane jest w postaci postępu produkcji mleka. Same mleczarnie w analizowanym okresie przechodziły głębokie zmiany. W latach 2001–2004 liczebność przedsiębiorstw mleczarskich w Polsce zmniejszyła się prawie o 1/5, tj. do 292, z czego 265 stanowiły mleczarnie. W ciągu 4 lat wydajność pracy, mierzona wielkością przerobu mleka przypadającego na zatrudnionego, zwiększyła się o prawie 41%, a wartość sprzedaży prawie o 50%. W okresie funkcjonowania na wspólnym rynku UE (lata 2005–2010) następował w dalszym ciągu proces koncentracji i specjalizacji przetwórstwa. Obok mleczarni zajmujących się skupem i przerobem mleka jednocześnie powstawały firmy wyspecjalizowane wyłącznie w skupie bądź przetwórstwie mleka. W 2008 r. działały 293 podmioty skupujące mleko, natomiast 325 podmiotów zajmowało się

Ryc. 3. Procentowa zmiana liczby obór w gospodarstwach rolnych utrzymujących krowy mleczne w województwie wielkopolskim, będących pod kontrolą PFHBiPM w roku 2017 względem 2014 r. Źródło: Polska Federacja... (2017).

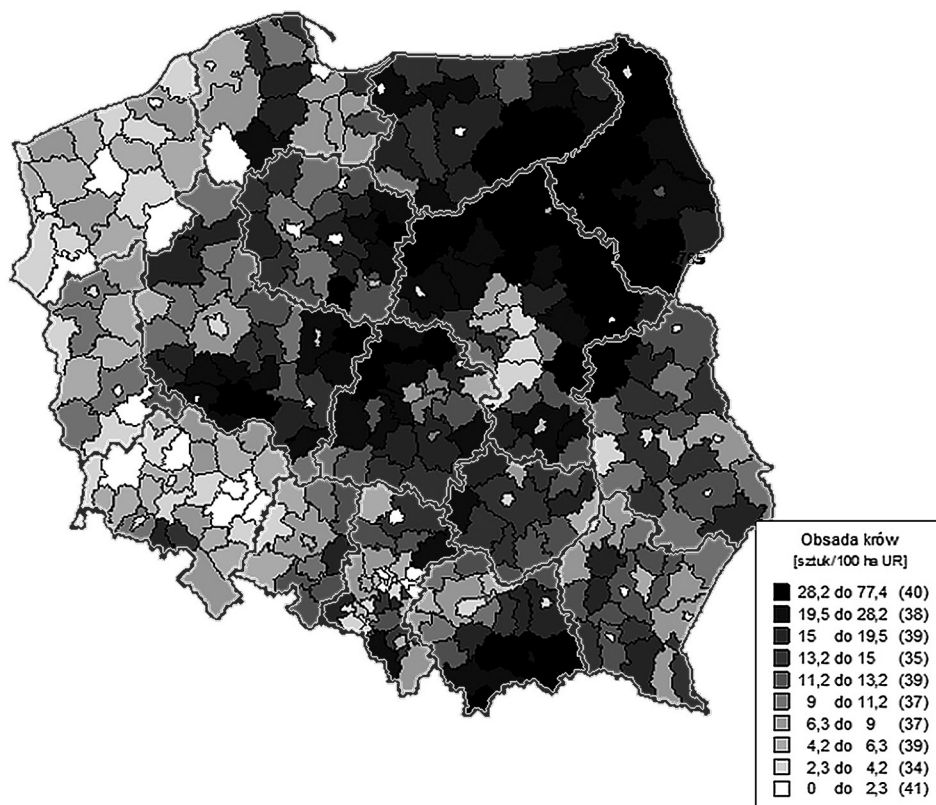

Ryc. 4. Procentowy udział gospodarstw rolnych z poszczególnych województwa w ramach Regionu Oceny Poznań Źródło: Polska Federacja... (2017).

Ryc. 5. Rozmieszczenie spółdzielni mleczarskich w województwie wielkopolskim w 2019 r.
Źródło: opracowanie własne na podstawie Krajowego Rejestru Sądowego

przetwarzaniem surowca mlecznego, w tym przetwórstwem wtórnym (Parzonko 2013). W 2019 r. na rynku funkcjonowały 184 zakłady mleczarskie, zaś w województwie wielkopolskim 35 przedsiębiorstw mleczarskich zajmujących się przetwórstwem mleka, z czego 15 to spółdzielnie mleczarskie (ryc. 5). Największe wielkopolskie spółdzielnie mleczarskie, które dominują w przetwórstwie mleka zarówno w regionie Wielkopolski, jak i w kraju zlokalizowane są w tych powiatach województwa wielkopolskiego, w których występuje najsilniejsza koncentracja chowu krów na 100 ha użytków rolnych. Do tych powiatów zaliczamy m.in. powiat gostyński (44,7 krowy/100 ha UR), powiat krotoszyński (38,3 krowy/100 ha UR), kolski (29,7 krowy/100 ha UR) oraz kościański (26,9 krowy/100 ha UR) (ryc. 6). Funkcjonowanie przedsiębiorstw mleczarskich w bliskim otoczeniu gospodarstw specjalizujących się w utrzymywaniu krów mlecznych przyczynia się m.in. do skrócenia czasu transportu mleka pomiędzy gospodarstwem a przedsiębiorstwem, co skutkuje zagwarantowaniem wysokiej jakości surowca wykorzystywanego do wytwarzania produktów mleczarskich. Poza tym, im lepszej jakości surowiec rolnik dostarczy do mleczarni, tym wyższą uzyska cenę, a przez co osiągnie wyższą opłacalność produkcji (Parzonko 2013).

Ryc. 6. Obsada krów na 100 ha użytków rolnych według powiatów w 2010 r.

Źródło: PSR (2010), Parzonko (2013).

Wnioski i podsumowanie

W oparciu o analizy danych zawartych w Powszechnym Spisie Rolnym w 2002 r. oraz 2010 r., a także danych pozyskanych z Polskiej Federacji Hodowców Bydła i Producentów Mleka można stwierdzić, że:

1. W latach 2002–2018 odnotowano ponad 50-procentowe zmniejszenie się liczby gospodarstw utrzymujących krowy w Polsce. W analizowanych latach dynamika spadku pogłowia krów była mała, natomiast wydajność mleczna znacznie wzrosła.
2. Produkcja mleka jest istotnie zróżnicowana regionalnie. Jednym z regionów, w których dominuje, jest województwo wielkopolskie, w którym w 2018 r. funkcjonowały 19 732 gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka, będące pod kontrolą Polskiej Federacji Bydła i Producentów Mleka. W 2019 r. na terenie województwa wielkopolskiego funkcjonowało 15 spółdzielni mleczarskich, których lokalizacja powiązana jest z obsadą krów na 100 ha użytków rolnych w obrębie powiatów województwa wielkopolskiego.

3. W ujęciu regionalnym rozwój branży mleczarskiej następuje głównie w regionach o szczególnych warunkach rolniczych sprzyjających wytwarzaniu surowca. Decydujące są tu zasoby trwałych użytków zielonych, a więc wytwarzania pasz objętościowych, kluczowych w utrzymaniu przeżuwaczy i tym samym produkcji mleka. Czynniki te decydują o rozwoju produkcji mleka i jego przetwórstwa w północno-wschodniej części Polski. Natomiast dynamicznie rozwijająca się produkcja oraz przetwórstwo mleka w województwie wielkopolskim spowodowana jest m.in. koncentracją przedsiębiorstw mleczarskich w obrębie gospodarstw specjalizujących się w utrzymaniu krów, co skutkuje skróceniem transportu oraz utrzymaniem wysokiej jakości surowca.

Przemysł mleczarski wymaga szczególnego zainteresowania ze strony administracji państwowej, a także samorządów terytorialnych w aspekcie tworzenia dobrych warunków do rozwoju tego przemysłu, począwszy od produkcji wysokiej jakości surowców, a skończywszy na wyrobach finalnych. Na rozwój i funkcjonowanie przemysłu mleczarskiego oddziałuje szereg czynników. Istotną barierą w rozwoju mleczarstwa w kraju oraz w województwie wielkopolskim jest forma prawna funkcjonujących przedsiębiorstw przemysłu mleczarskiego. W większości istnieją one na podstawie prawa spółdzielczego. Członkami spółdzielni mleczarskich są przede wszystkim rolnicy zajmujący się produkcją i sprzedażą mleka spółdzielniom, niezależnie od liczby posiadanych krów i rozmiaru sprzedaży mleka. Ze względu na specyficzny skład osobowy spółdzielców, odczuwa się brak specjalistów w procesie zarządzania spółdzielniami oraz brak większego zainteresowania wdrażaniem innowacji w procesach zarządzania. Z tego też powodu wskazane jest zaproponowanie innych rozwiązań w zarządzaniu spółdzielczymi przedsiębiorstwami mleczarskimi, takich jak np.: kontrakty menedżerskie, umowy o zarządzanie, przekształcenie spółdzielni w spółki kapitałowe prawa handlowego oraz tworzenie międzyspółdzielczych grup kapitałowych. Szczególna uwaga powinna być zwrócona na przekształcenia spółdzielni w spółkę kapitałową ze względu na: większe możliwości zdynamizowania rozwoju sektora mleczarskiego, koncentracji spółdzielni, wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw mleczarskich, pozyskanie zewnętrznych źródeł finansowania rozwoju, zwiększenie elastyczności w wykorzystywaniu instrumentów rynku finansowego (obligacje, publiczne emisje akcji itp.) oraz usprawnienie systemów zarządzania. Podmioty gospodarcze przemysłu mleczarskiego odgrywają w sektorze przemysłu spożywczego szczególną rolę z tego tytułu, że ich produkty finalne mają znaczące zastosowanie w przemyśle branży: cukierniczej, piekarskiej, mięsnej, napojów bezalkoholowych, tłuszczowej, w przemyśle farmaceutycznym oraz w garmażerniach. Przetwórstwo białka mlecznego, które jest głównym i najwartościowszym składnikiem mleka, ukierunkowane jest na cele spożywcze i techniczne. Dlatego mleczarstwo w gospodarce żywnościowej regionu i kraju w sposób zdecydowany oddziałuje na rozwój: konsumpcji, rolnictwa, przemysłu i handlu. Jest zatem w gospodarce żywnościowej podsystemem rynkowym o trwałych i silnych sprzężeniach zwrotnych między poszczególnymi jego elementami. Stąd rozwój mleczarstwa powinien być obiektem badań naukowych oraz obiektem zainteresowań administracji państwowej i organizacji samorządowych. Prawidłowe

jego ukierunkowanie umożliwi racjonalne wykorzystanie naturalnych zasobów rolnictwa oraz stabilizację dochodów wielu gospodarstw rolnych. Dla północno-wschodniej części Polski mleczarstwo może stać się podstawowym kierunkiem produkcji i rozwoju gospodarczego (Nowak 2018).

Literatura

- Bórawski P., Kowalska M. 2017. Zmiany w produkcji i konsumpcji mleka i produktów mleczarskich w Polsce na tle UE. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego 17(XXXII), 3: 17–28.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim 2012, GUS.
- Czyżewski A., Smędzik-Ambroży K. 2013. Intensywne rolnictwo w procesach specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej. Ujęcie regionalne i lokalne. PWN, Warszawa.
- Daszkiewicz N. 2008. Konkurencyjność podmiotów – ujęcie teoretyczne. [W:] N. Daszkiewicz (red.), Konkurencyjność. Poziom makro, mezo i mikro. PWN, Warszawa: 14.
- Domańska K. 2013. Konkurencyjność produkcji mleka w Polsce w ujęciu regionalnym. Roczniki Naukowe SERiA, 15, 4: 105–111.
- Gornowicz M. 2003. Polskie mleczarstwo w aspekcie konkurencyjności na jednolitym rynku Unii Europejskiej. UWM, Olsztyn.
- Grzybowska B. 2009a. Nakłady na działalność innowacyjną w przemyśle spożywczym w Polsce. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Ekonomiczne Problemy Usług, 28: 81–92.
- Grzybowska B. 2009b. Regionalne aspekty lokalizacji przemysłu spożywczego w Polsce. Roczniki Naukowe SERiA, 11(4): 89–100.
- GUS 2019 (<https://stat.gov.pl/>; dostęp: 19.09.2019).
- Hunt D.S., Morgan M.R. 1996. The Resource-Advantage Theory of Competition: Dynamics, Path Dependencies and Evolutionary Dimensions. Journal of Marketing, 60, 3: 107–114.
- Ignatiuk S. 2013. Perspektywy rozwoju mleczarstwa regionu podlaskiego w kontekście uwarunkowań makroekonomicznych. Optimum, Studia Ekonomiczne, 4(64): 81–92.
- Józwiak W. (red.) 2014a. Efektywność, koszty produkcji i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych obecnie i w perspektywie średnio- oraz długoterminowej IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Józwiak W. 2014b. Konkurencyjne gospodarstwa rolne w Polsce obecnie i w przyszłości. [W:] A. Kowalski, M. Wigier (red.), Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Komorowska D. 2006. Koncentracja produkcji mleka w Polsce. Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 61.
- Kopiński J., Krasowicz S. 2013. Przyrodnicze i organizacyjno-ekonomiczne uwarunkowania konkurencyjności rolnictwa Lubelszczyzny. Studia Ekonomiczne i Regionalne, 6, 3: 69–82.
- Kowalski A., Wigier M. 2014. Competitiveness of the Polish food economy in the conditions of globalization and European integration. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa.
- Kruk H. 2010. Przyrodnicza konkurencyjność regionów. Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń.
- Kulisa B. 2010. Istota oraz uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstw. [W:] L. Kiełtyka (red.), Rozwój i doskonalenie funkcjonowania przedsiębiorstw. Difin, Warszawa, s. 46.
- Latruffe L. 2010. Competitiveness, productivity and efficiency in the agricultural and agri-food sectors. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, 30, doi: <https://doi.org/10.1787/5km91nkd6d66-en>.
- Litwińczuk Z., Grodzik H. 2014. Stan hodowli i chowu bydła w Polsce oraz czynniki warunkujące rozwój tego sektora. Przegląd Hodowlany, 6: 1–5.
- Łukiewska K. 2019. Metodologiczne aspekty pomiaru międzynarodowej konkurencyjności branży na przykładzie przemysłu spożywczego. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Misła J. 2011. Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej. PWE, Warszawa.

- Nosecka B., Pawlak K., Poczta W. 2011. Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Nowak A. 2017. Konkurencyjność rolnictwa Polski Wschodniej. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin.
- Nowak A. 2018. Konkurencyjność gospodarstw mlecznych w krajach Unii Europejskiej w świetle danych FADN. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, POLONIA*, 52, 4. doi: 10.17951/h.2018.52.4.49-58.
- Nowak M.M. 2016. Baza surowcowa przemysłu mleczarskiego w ujęciu regionalnym. *Roczniki Naukowe SERiA*, 18(5): 189–196.
- Olszewska M. 2015. Produkcja mleka w Polsce na tle świata i krajów Unii Europejskiej. *Wiadomości Zootechniczne*, 53(3): 150–157.
- Pabian A. 1996. Propozycja oceny sukcesu przedsiębiorstwa. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstw*, 2: 18–19.
- Parzonko A. 2014. Regionalne zmiany produkcji mleka w Polsce – stan i przyczyny. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 7: 218–233.
- Parzonko A. 2013. Globalne i lokalne uwarunkowania rozwoju produkcji mleka. *Rozprawy Naukowe i Monografie*, 426: 1–216.
- Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka. 2017. Ocena i hodowla bydła mlecznego (https://pfhb.pl/fileadmin/user_upload/OCENA/publikacje/publikacje_2018/wyniki_2018/Wyniki_Oceny_2017_www.pdf; dostęp: 13.09.2020).
- PSR – Powszechny Spis Rolny 2002. GUS.
- PSR – Powszechny Spis Rolny 2010. GUS.
- Pujer K., Kraszewska M. 2017. Konkurencyjność przedsiębiorstw – sposoby budowania przewagi konkurencyjnej. *Exante*, Wrocław, s. 38–45.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2019. GUS.
- Rolnictwo w województwie wielkopolskim 2018. GUS.
- Siekierski J. 2008. Ład przestrzenny i lokalizacja w teorii ekonomii a konkurencyjność regionów. *Roczniki Naukowe SERiA*, 10(2): 234–239.
- Skawińska E. (red.) 2002. Konkurencyjność przedsiębiorstw. Nowe podejście. PWN, Warszawa: 71–72.
- Strojny J. 2002. Pomiar konkurencyjności międzynarodowej rolnictwa Unii Europejskiej – ujęcie dynamiczne. [W:] J. Józwiak (red.), *Wzmacnianie pozycji polskiego rolnictwa – propozycje wstępne*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Szajner P. 2019. Rynek mleka. Stan i perspektywy X/2019. *Analizy Rynkowe IERiGŻ-PIB*, 57: 1–48.
- Szczepaniak I. 2014. Konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego na rynku transakcji międzynarodowych – wybrane elementy. *Roczniki Naukowe SERiA*, XVI, 4: 281–287.
- Śmigielska D. 2019. Rynek mleka XII/2019. Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka, Warszawa.
- Śmigielska D. 2020. Rynek mleka VII/2020. Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka, Warszawa.
- Śmigła M. 2015. Ekonomiczne determinanty produkcji mleka w makroregionach Unii Europejskiej. *Rozprawa doktorska*. Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu.
- Ziętara W. 2014a. Konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych. *Roczniki Naukowe SERiA*, 16(1).
- Ziętara W. 2014b. Pozycja konkurencyjna polskich gospodarstw rolnych na tle gospodarstw wybranych krajów europejskich. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 4.

Importance of the competitiveness of milk production in the regional perspective on the example of Greater Poland farms specializing in milk production

Abstract: The comparison of competitiveness in the regional dimension has intensified especially during Poland's membership in the European Union, local communities have their interests also in scientific research. The aim of the article is to search for selected issues in the theory and methodolo-

gy of regional research on competitiveness and the assessment of the competitiveness of dairy farms in Poland in a regional perspective, with particular analysis of Wielkopolska farms. The assessment of the competitiveness of farms specializing in milk production was made in the time range from 2002 to 2018 based on the collected data of the Central Statistical Office and on the basis of data collected by the Polish Federation of Cattle Breeders and Milk Producers. The conducted research was aimed at searching for the competitive position of Greater Poland dairy farms in terms of milk production compared to Poland.

Key words: competitiveness, milk production, dairy farm, Wielkopolska region